

Zenon Guldon

"Żydzi w miastach województwa sandomierskiego i lubelskiego w XVIII wieku. Studium osadnicze",
Jadwiga Muszyńska, Kielce 1998 :
[recenzja]

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 20, 377-379

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

dząc z czasem do znacznego majątku. Wywołało to kontrakcję miast i władz państwowych. Warto przytoczyć tu opinię kasztelana międzyrzeckiego Adama Grodzieckiego z 1639 r.:

„Jest genus inutile w państwach Waszej Królewskiej Mości – Szkoci; ci za mego młodszego wieku, przed lat 20, piechotą od wsi do wsi się wałęsali, z krobkami na ramieniu, a w krobce bywało mydełko, szydełko, awtki, igiełki, kostki, karty etc., a przecie od tego towaru za śp. ojca Waszej Królewskiej Mości u króla Stefana zawsze ich na wojnę wyganiano. Teraz ni masz tak ubożego, co by czterema szkapami na formańskich wozach do kilku miast różnych razem nie wysyłał na jarmarki, z faktorami swego narodu, towarów i materyj, nawet wołami, [i] futrami kupczą, a tylko chałupkę propter indigenatum kupiwszy w lada miejscu za kilka grzywnien, srodze zbierają pieniądze i do Szkocyjej wywożą, a inszych głodnych sanguisugas przysyłają do Polski do onych domków”¹⁴.

Niezwykle ważną rolę odgrywali Włosi, pełniący ważne funkcje na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej, jako lekarze, artyści, architekci czy budowniczości wielkich pieców do wytopu żelaza w dobrach biskupstwa krakowskiego. Spotykamy też przedstawicieli wielu innych nacji¹⁵.

Obszerne podrozdziały dotyczą katedry św. Wacława na Wawelu (s. 288-409), liturgii i muzyki katedralnej (s. 409-444) oraz rezydencji biskupów krakowskich (s. 444-461).

Rozdział II zawiera między innymi katalog biskupów krakowskich (s. 485-534) oraz informacje o tymczasowym zarządzie diecezji (koadiutorzy, administratorzy apostołscy, wikariusze kapitulni). Ta część książki zawiera więc podstawowe wiadomości o zarządcach diecezji.

Podsumowując powyższe, stwierdzić można, że omawiana monografia stanowi podstawowe źródło informacji o dziejach przedrozbiorowych diecezji krakowskiej, obejmującej większość ziem regionu świętokrzyskiego.

Zenon Guldón

¹⁴ Biblioteka PAN w Krakowie, rkps 367, k. 13v.

¹⁵ Zob. chociażby R. Szewczyk *Ludność Lublina w latach 1583-1650*. Lublin 1947 czy L. Belzyt *Grupy etniczne Krakowa ok. r. 1600*. „Studia Historyczne” 1997 z. 4, s. 465-485.

JADWIGA MUSZYŃSKA: ŻYDZI W MIASTACH WOJEWÓDZTWA SANDOMIERSKIEGO I LUBELSKIEGO W XVIII WIEKU. STUDIUM OSADNICZE, Kielce 1998, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, ss. 318, 2 mapy

Celem omawianej rozprawy jest przedstawienie rozwoju osadnictwa żydowskiego w miastach województwa lubelskiego i sandomierskiego w XVIII w. Autorka podjęła ambitną próbę ustalenia liczby gmin i skupisk żydowskich oraz ich wielkości (liczby domów i osób wyznania możeszowego). Praca stanowi istotny wkład w badania nad osadnictwem izraelskim na ziemiach szlacheckiej Rzeczypospolitej w schyłkowym okresie jej istnienia. W dotychczasowych badaniach zajmowano się szerzej osadnictwem na terenie lewobrzeżnej części województwa sandomierskiego¹. W badaniach nad osadnictwem żydowskim w innych regionach Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego zwracano uwagę głównie na okres do połowy XVII w. i drugą połowę XVIII w. Związane to było ze stanem zachowania źródeł, w większości proveniencji skarbowej². Szczegółowe badania nad osadnictwem żydowskim w różnych regionach winny stanowić punkt wyjścia do szacunków liczebności ludności izraelskiej w całej Rzeczypospolitej.

Zasadniczą podstawę źródłową omawianej rozprawy stanowią spisy głów żydowskich z lat 1765-1790. Ludność żydowska unikała spisów nie tylko ze względów fiskalnych, ale i religijnych. Stąd też jej rejestracja daleka była od kompletności³. Dla pierwszej połowy XVIII w. Autorka dysponowała jedynie dyspartamentami pogłównego żydowskiego z lat

¹ Z. Guldón, K. Krzysztanek *Ludność żydowska w miastach lewobrzeżnej części województwa sandomierskiego w XVI-XVIII wieku. Studium osadniczo-demograficzne*. Kielce 1990.

² Zob. szerzej Z. Guldón *Osadnictwo żydowskie i liczebność ludności żydowskiej na ziemiach Rzeczypospolitej w okresie przedrozbiorowym. Stan i program badań*. W: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*. Red. K. Pilarczyk. Kraków 1997, s. 145-148.

³ Z. Guldón *Uwagi o spisach ludności żydowskiej w drugiej połowie XVIII wieku*. W: *Tenże Żydzi i Szkoci w Polsce w XVI-XVIII wieku. Studia i materiały*. Kielce 1990, s. 127-144.

1711, 1717⁴, 1734 i 1736. Nieocenione znaczenie mają sporządzone w okresie międzywojennym kartoteki materiałów do słowników historyczno-geograficznych województwa lubelskiego i sandomierskiego w dobie Sejmu Czteroletniego, oparte głównie na zniszczonych w czasie ostatniej wojny spisach dymów z lat 1775-1790 oraz spisach ludności z końca XVIII w. Dla międzyrzecza Wisły i Sanu Autorka wykorzystała austriackie konskrypcje ludności z lat 1777 i 1799.

W szerokim zakresie wykorzystała Autorka źródła proveniencji kościelnej, głównie z terenu diecezji krakowskiej. Chodzi tu przede wszystkim o XVIII-wieczne wizytacje oraz spis ludności z 1787 r. Spis ten nie jest kompletny – nie rejestruje starozakonnych w takich ośrodkach, jak: Kock i Łęczna (s. 124-125). Dla archidiaconatu kurzelowskiego archidiecezji gnieźnieńskiej zachowała się jedynie wizytacja z lat 1759-1765. Wrywkowo wykorzystała Autorka także księgi metrykalne, które pozwoliły na poszerzenie naszej wiedzy o konwersjach Żydów na katolicyzm w niektórych miastach (s. 48, 81, 85-86). Wielu informacji dostarczyły inwentarze, lustracje i inne materiały z Archiwum Skarbu Koronnego, Archiwum Kameralnego i archiwów podworskich, zwłaszcza z Archiwum Sanguszków ze Sławuty. Chodzi tu głównie o obszerną ordynację dla Żydów lubartowskich z 1769 r. (s. 267-282), której cennym uzupełnieniem jest opublikowana wcześniej ordynacja dla cechu rzemieślników żydowskich⁵. W szerokim zakresie wykorzystany został także materiał dyplomatyczny. Ze względu na charakter wykorzystanych źródeł podstawowe znaczenie w badaniach Autorki mają metody statystyczne, o czym świadczy 90 zamieszczonych tabel.

Omawiana rozprawa składa się z trzech rozdziałów, omawiających kolejno osadnictwo żydowskie w województwie sandomierskim w granicach po pierwszym rozbiore, międzyrzeczu Wisły i Sanu, stanowiącym od 1772 r. część monarchii habsburskiej, oraz w województwie

lubelskim. W wyniku swych rozważań Autorka doszła do wniosku, że na tym terenie liczba skupisk żydowskich zwiększyła się z 87 w latach 1662-1676 do 158 w końcu XVIII w. U schyłku XVIII w. starozakonnych nie spotykamy jedynie w 16 miastach badanego terenu (s. 139). W niektórych ośrodkach starozakonni stanowili większość mieszkańców (s. 84). Z taką sytuacją spotykamy się też na pewno w Przytyku, gdzie w 1790 r. było 72 katolików i aż 274 starozakonnych. Na gruntach proboszczowskich mieszkało ponadto 107 katolików⁶. W latach 1738-1748 w mieście tym dochodziło do sporów między proboszczem ks. Kazimierzem Sienkiewiczem a kahałem, który nie płacił czynszów wyderkaflowych od zapisanych kościołowi parafialnemu sum. Z tego powodu dwukrotnie doszło do opieczętowania bóżnicy. W 1765 r. Żydzi za zgodę na budowę bóżnicy zobowiązali się płacić proboszczowi 200 złotych polskich rocznie⁷.

Lektura recenzowanej rozprawy pozwala stwierdzić, że stanowi ona solidne studium, poszerzające znacznie naszą wiedzę o osadnictwie żydowskim i liczebności ludności izraelskiej w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej. Autorka nie ograniczyła się bowiem do XVIII w., ale przedstawiła także rozwój osadnictwa żydowskiego na badanym terenie w XIV-XVII w. Najstarsza wzmianka o Żydach w Opocznie pochodzi nie z 1501 r. (s. 22), ale z 1496 r.⁸ Cenne są uwagi na temat terytorialnej organizacji samorządu żydowskiego. Żydzi z omawianych terenów należeli nie tylko do ziemstwa krakowsko-sandomierskiego i lubelskiego, ale także okręgu Ordynacji Zamojskiej i okręgu rzeszowskiego. Z tych ziemstw i okręgów wysyłano delegatów na żydowski Sejm Czterech Ziem (tab. 2). Na uwagę zasługują też informacje o stosunkach chrześcijańsko-żydowskich, których nie można rozpatrywać tylko przez pryzmat procesów o rzekome mordy rytualne i bez-

⁶ *Wizytacja generalna kościoła farnego w Przytyku z 1791 roku*. Wyd. J. Orzechowski i S. Piątkowski. Przytyk-Radom 1998, s.6.

⁷ Archiwum Państwowe w Radomiu, Zarząd Dóbr Państwowych – Izba Skarbowa Radomska, sygn. 550, k. 126-126v, 174-179v.

⁸ *Żydzi w średniowiecznym Krakowie. Wypisy źródłowe z ksiąg miejskich krakowskich*. Oprac. B. Wyrozumska. Kraków 1995, nr 975.

⁴ *Dyspartymnt pogłównego żydowskiego w Koronie w 1717 roku*. Wyd. J. Muszyńska. „Czasy Nowożytne” t. 5: 1998, s. 119-131.

⁵ *Regulament dla cechu rzemieślników żydowskich w Lubartowie z 1769 roku*. Wyd. J. Muszyńska. „Studia Historyczne” 1998 nr 2, s. 259-264.

czeszczenie hostii⁹. Można dodać, że w 1727 r. sąd wójtowski-ławniczy w cysterskiej Koprzywnicy rozpatrywał sprawę Stanisława Wójcikowskiego ze wsi Smolno, oskarżonego o to, że namówiony przez Żyda klimontowskiego Jakuba Lejbę ukradł wota z obrazu NMP w kościele w Sulisławicach. Ostatecznie Wójcikowski został ścięty i spalony. Lejba, któremu zaproponowano ulaskawienie w zamian za przejście na katolicyzm, odmówił przyjęcia chrztu i został spalony żywcem na stosie¹⁰. Autorka dotarła do ciekawych informacji o tumulcie antyżydowskim w Kozienicach w 1740 r. (s. 36-37). Na uwagę zasługują także Jej rozważania o stosunku właścicieli i posesorów dóbr do ludności żydowskiej (s. 141). Dodać można, że ostatnio zwrócono uwagę na często niekonfliktową koegzystencję proboszczów i mozaistów¹¹. Problematyka relacji chrześcijańsko-żydowskich wymaga odrębnych badań, dla których recenzowana rozprawa stanowić może dobry punkt wyjścia.

Zenon Guldon

KIELCE WOJEWÓDZKIE. OPIS HISTORYCZNO-STATYSTYCZNY MIASTA Z 1829 ROKU. Opracował i wstępem opatrzył Lech Stępkowski, Kielce 1999, Antykwariat Naukowy. Wydawnictwo Antykwaryczne. Andrzej Metzger, ss. 117

Przedmiotem omawianego wydawnictwa jest opublikowany w 1829 r. opis historyczno-statystyczny Kielc, którego autorstwo przypisuje się Tomaszowi Ujazdowskiemu. Został on przedrukowany w 1838 r., a jego fragment ukazał się w 1971 r.¹ W obszernej przedmowie wydawca omówił genezę i rozwój opisów historyczno-statystycznych w XIX w. ze szczególnym uwzględnieniem Kielc. W zakończeniu autor publikowanego opisu stwierdza:

„Co powiedzieliśmy, mamy na to dowody; co pominęliśmy, to o tem inni już pisali, w czem pobłądziliśmy, co przez niewiadomość rzeczy opuściliśmy, to naprawi obszerniejszy, w wypadki historyczne obfitszy *Opis historyczno-statystyczny województwa krakowskiego* przez znakomitego i zasłużonego w narodzie męża napisany (s. 96-97).”

Chodzi tu o opis autorstwa Łukasza Gołębiowskiego z 1827 r., w którym znajdujemy także informacje o Kielcach:

„Kielce. Gedeon herbu *Gryf*, biskup krakowski, w 1172 czy 1173 r. założył je wpośród lasów nad prądem Silnicą, wznosił kościół z ciosowego kamienia, przy nim 4 prałatów, 6 kanoników osadził i kościołowi dziesięciny nadał; tym sposobem do stopnia kolegiaty świątynia ta podniesioną została. Błachą żelazną pokryta, ma piękny z marmuru nagrobek matki Tomickich. Drugi kościół Św. Trójcy przez Gembickiego wystawiony około 1648 roku; przy nim seminarium i szkoły. Klasztor niegdyś dla Panien miłosiernych przez Sołtyka biskupa krakowskiego zbudowany, dziś na posiedzenia władz rządowych przeistoczony. Kościółek Św. Wojciecha na przedmieściu niezbyt dawny, że upadkiem groził, zamknięty. Za miastem na wysokiej górze wśród lasu Klasztor Bernardynów Karczówka zwany, z wysoką spiczastą wieżą. Zamek biskupi przez tegoż Gedeona wedle jednych, a podług mniemania innych przez biskupa krakowskiego Zadzika

⁹ Z. Guldon, J. Wijaczka *Procesy o mordy rytualne w Polsce w XVI-XVIII wieku*. Kielce 1995.

¹⁰ Z. Guldon, H. Ruciński *Zarys dziejów Koprzywnicy w szlacheckiej Rzeczypospolitej*. „Almanach Historyczny” t. 2: 2000, s. 116.

¹¹ W. Kowalski *Ludność żydowska a duchowieństwo archidiaconatu sandomierskiego w XVI-XVIII wieku*. „Studia Judaica” 1998 nr 2, s. 177-179.

¹ *Kielce. Materiały źródłowe do połowy XIX wieku*. Oprac. Z. Guldon, S. Marcinkowski i E. Wirska. Kielce 1971, s. 102-107.